

Considerații asupra teoriilor câmpurilor lexico-semantice

de

IOAN LOBIUC

L'article offre une vue d'ensemble sur les principales théories relatives aux champs lexico-sémantiques, le point de départ étant les premières observations sur les relations identifiables à l'intérieur du lexique. L'analyse insiste sur les champs paradigmatiques, syntagmatiques et complexes et synthétise les acceptions du „champ” dans la linguistique roumaine.

Definiția cea mai cunoscută a *câmpului* lexico-semantic este următoarea: câmpul sau (sub)ansamblul lexico-semantic este fragmentul din lexicul unei limbi, izolat relativ și considerat autonom, pentru a i se determina structura. Câmpul sau (sub)ansamblul este un fragment relativ autonom prin faptul că grupează numai denumiri înrudite noțional sau denotativ. Izolarea fragmentului lexical reprezentat de un câmp se face respectînd:

- a) proprietatea semantică comună redată prin mai multe seme, care se repetă în formula componentială a tuturor lexemelor câmpului, și
- b) specificarea prin enumerare a lexemelor care îndeplinesc prima condiție și care alcătuiesc un inventar mai mult sau mai puțin cuprinzător.

Coșeriu a definit *câmpul* ca *alegere lexicală*, chiar dacă nu a precizat detaliile acestei alegeri. Ele se pot deduce, însă, dacă avem în vedere că, același autor definește *câmpul* ca reunind termenii care desemnează o *substanță semantică continuă*¹. Termenul *(sub)ansamblu*, propus de I. Coteanu și A. Bidu-Vrănceanu, nu se deosebește principial de *câmpul* din concepția lui Coșeriu, dar este considerat drept preferabil, pentru că sugerează apartenența la ansamblul vocabularului, introduce rigurozitate în stabilirea inventarului ce trebuie analizat și satisface condițiile definiției unei *paradigme lexico-semantice*.

I.1. În lingvistica europeană

Pînă la școala neo-humboldtiană, problema unor relații și corelații în lexic a fost pusă deja de către Ferdinand de Saussure, care, stabilind că în limbă nu există decît identități și opoziții între semnele lingvistice, a disociat *raporturile asociative* (numite, ulterior, *paradigmatice*) și *sintagmatice*.

Primele se desfășoară *in absentia*, între unități (părți ale lor) care ar putea figura în același loc din lanțul vorbit sau scris, dar dintre care, pentru că ele se opun, este selectat doar unul. Este vorba de asociații mentale, din psihic, posibile

¹ Coșeriu, Eugen, *Vers une typologie des champs lexicaux*, 1975, ap. Bidu-Vrănceanu, *Modele de structurare semantică*, Editura Facla, Timișoara, 1984, p. 157.

pe similarități de formă sau de sens, ori și de un fel, și de celălalt. Exemplul lui Saussure este unul din franceză, *enseignement*, care poate evoca, pe de o parte, familia lexicală (*enseigner, enseignons* etc. etc.), pe de altă parte, pe baza similarității structural-derivativă (*changement, armement* etc. etc.), după cum mintea sesizează și natura raporturilor de sens, fie similar, fie opus (*apprentissage, éducation* etc. etc.).

Autorul afirmă că *în afara discursului, cuvintele ce sugerează ceva comun se asociază în memorie formînd grupuri în cadrul cărora domină raporturi foarte diverse, de fapt, că grupurile formate prin asociere mentală nu se limitează la apropierea termenilor care prezintă ceva în comun; mintea sesizează și natura raporturilor ce le unesc în fiecare caz și creează astfel tot atîtea serii asociative cîte raporturi diferite sînt*².

Celelalte sînt raporturi actualizate, concretizate, contextuale, adică *in praesentia*, care au rolul de a preciza, nuanța, restrînge semnificația și valoarea unui termen (cf. *iubirea de arginți* etc.). În plus, se știe că există la nivelul lexicului, pe bază, de fapt, conceptuală, și un al treilea tip de relații, acelea de *hiperonimie și hiponimie*, prin care un termen devine supraordonat față de o serie de termeni subordonați, deci hiponimi față de hiperonimul respectiv (cf. *sentiment*, hiperonim față de denumirile diverselor sentimente, precum *iubire, admirație, ură* etc.).

Pînă a trata problema propriu-zisă, să precizăm, încă o dată și mai îndeaproape, opinia lingvistului elvețian, potrivit căreia ***în limbă nu există decît diferențe***. Mai mult, o diferență presupune în general termeni pozitivi între care se stabilește. Dar în limbă nu există decît diferențe ***fără termeni pozitivi***. Fie din punctul de vedere al semnificatului, fie din punctul de vedere al semnificantului, limba nu conține nici idei și nici sunete preexistente sistemului lingvistic, ci doar diferențe conceptuale și diferențe fonice provenite din acest sistem. Ideea sau materia fonică dintr-un semn contează mai puțin decît ceea ce e în jurul lui în celelalte semne. Dovada e că valoarea unui termen poate fi modificată fără afectarea sensului sau a sunetelor, ci doar prin faptul că un alt termen vecin a suferit o modificare. [...] Întreg mecanismul limbii, ... se bazează pe opoziții de acest gen și pe diferențele fonice și conceptuale pe care acestea le implică³.

Din aceste rețele de relații rezultă ceea ce Saussure numea *valoare*, ca parte a semnificației semnelor lingvistice.

Termenul *cîmp* a fost introdus de savantul german Jost Trier în anul 1931 și reluat ulterior, cu unele modificări, de alți lingviști germani. Reflecțiile lingviștilor din secolul al XIX-lea și din primul sfert al secolului al XX-lea despre caracterul sistematic al lexicului au avut o semnificație profundă, stimulînd

² Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, trad. rom., Editura Cuvîntul Nostru, Suceava, 1996-1998, p. 94-96.

³ Ferdinand de Saussure, *op. cit.*, p. 91-92.

cercetări ulterioare, dar ele nu au reprezentat o teorie corentă. De aceea, fondatorul unei asemenea teorii este considerat savantul german Jost Trier, începînd cu lucrarea *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes* (Heidelberg, 1931), apoi cu altele⁴.

Teoria lui Trier se leagă strîns, mai întîi de toate, de concepția lui W. von Humboldt despre *forma internă a limbii*. El declară că ideile despre divizarea limbii în câmpuri vor intra, în mod cert, în viitoarele teorii despre forma internă, căci *a studia segmentarea câmpului înseamnă [...] a studia o părțică din forma internă*. El se baza, totodată, și pe ideile lui Saussure despre *valorile din limbă*.

Deși a lucrat pe texte vechi, Trier a elaborat o teorie remarcabilă (apreciată cu totul pozitiv, printre alții, de către H. Kronasser, în *Handbuch der Semasiologie*, Heidelberg, 1952). Pe urmele mentorilor săi, Humboldt și Saussure, Trier pleacă de la înțelegerea strării sincronice a limbii ca sistem stabil închis:

„În sistem (*Gefuge*) totul capătă sens numai din întreg. Înseamnă că lexemele unei sau altei limbi nu sînt purtători izolați de sens, dimpotrivă, fiecare din ele are sens numai pentru că îl au și altele, învecinate cu el”⁵.

De pildă, cuvîntul *Weise* ‘întept’ ar însemna cu totul altceva, dacă, alături de el n-ar sta *klug* ‘deștept, inteligent, întelept’, *gescheit* ‘inteligent, întelept’, *gerieben* ‘viclean, șmecher’, *schlau* ‘șiret, viclean, șmecher’, *gewitzig* ‘deștept, rafinat, experimentat’ și multe altele.

Sistemul global al limbii se divide, ierarhic, în două tipuri de câmpuri, paralele între ele:

- 1) *câmpuri noționale* (*Begriffsfelder, Sinnbezirk*) și
- 2) *câmpuri lexicale* (*Wortfelder*).

Fiecare dintre ele se subîmparte în unități elementare – noțiuni sau cuvinte, iar componentele câmpului lexical (semiotic), întocmai pietricelelor dintr-un mozaic, acoperă în întregime sfera câmpului noțional corespunzător. Se vede că Trier presupune existența unui paralelism (isomorfism) între câmpul noțional și cel lexical, adică între planul conținutului și cel al expresiei, sensul fiind identificat, practic, cu noțiunea. Prin urmare, câmpurile lexicale (*sprachliche Felder*) ale lui Trier sînt unități minimale autonome ale limbii, reprezentînd unități bilaterale relativ închise ale câmpurilor conceptuale și verbale (= grupări structural omogene, prin sens, de cuvinte). Ele ocupă o poziție intermediară între sistemul lingvistic în ansamblu și unitățile lui mininale non-autonome (cuvinte și forme ale cuvintelor), adică unități al căror sens este determinat de structura câmpului.

Ca părți ale întregului, câmpurile lingvistice constituie sistemul lexico-semantic, iar ca întreg, ele își integrează componentele care le alcătuiesc (cuvintele și formele lor). După cum au remarcat chiar și unii neohumboldtieni,

⁴ Lobiuc, Ioan, *Semantică lexicală*, curs dactilo, Iași, 2003-2004, passim; prezentarea de față reproduce, rezumativ, capitolul *Teoriile asupra câmpurilor lexico-semantic*.

⁵ Trier, Jost, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg, 1931.

admiterea unui paralelism total între sistemul semantic al limbii, a cărei structură se exprimă prin segmentarea internă a câmpurilor verbale, și sistemul de noțiuni (adică, între noțiune și sens) a reprezentat principala eroare a teoriei în discuție. Este vorba de teza conform căreia forma internă a limbii (structura semantică a ei) condiționează concepția despre lume a vorbitorilor ei.

Teoria câmpurilor elaborată de J. Trier a strâns o vie și largă discuție atât în Germania, cât și în afara ei. Critici i-au adus următorii lingviști: F. Weisweiler, W. von Wartburg, K. Reuning, E. Oksaar, S. Ohman, F. Dornseiff, S. Ullman, W. Betz, G. Müller, W. Porzig și alții.

W. Betz, în articolul său *Zur Überprüfung des Feldbegriffs* (1953), considera că nu există nici un câmp lingvistic fără goluri. El respinge termenul *câmp* și propune în locul lui expresia *sferă noțională*. În acest punct Betz se întâlnește cu F. Dornseiff, care respinge, de asemenea, această noțiune și vorbește de *grupe de obiecte* sau de *sfere noționale*⁶. Dornseiff atacă mai ales concepția filosofico-lingvistică, stabilită aprioric, a câmpurilor semantice a lui Trier și nu admite că sensul unui cuvânt izolat este influențat de cuvintele vecine cu sens asemănător, accentuând faptul că sinonimele nu segmentează un domeniu de noțiuni.

Els Oksaar, spre deosebire de Trier care s-a ocupat de câmpuri abstracte și pentru aceasta a studiat epoci lingvistice mai vechi, încearcă să aducă în prim plan limba contemporană. El fixează, în lucrarea *Semantische Studien und ihre Synonymik im Deutsch der Gegenwart und des Früh-, Hoch und Spätmittelalters* (1958), următoarele obiective de cercetare pe care încearcă să le documenteze și să le explice:

*Noțiunea de 'câmp' necesită o urgentă adaptare la realitatea lingvistică. În cadrul unor asemenea cercetări de conținut pare a se impune mai întâi cunoașterea realității lingvistice de azi pe baza conștiinței lingvistice a fiecărui vorbitor în parte și pe baza unui bogat material din literatura modernă, urmînd a fi dovedită abia ulterior existența câmpurilor în trecut. Cu aceasta nu vrem să spunem că în trecut câmpurile au fost construite neapărat după același principiu ca în limba vie, dar aceasta din urmă ne poate oferi o bază sigură pentru principiile structurii câmpurilor în general*⁷.

În ciuda acestor critici, întemeiate, lucrările lui Trier au marcat o etapă importantă în dezvoltarea semanticii structurale, stimulînd numeroase cercetări, atât originale, cât și de imitație.

Cu două decenii mai devreme, R.N. Mayer (*Bedeutungssysteme*, 1910) observase existența unor *clase semantice* pe care le delimitase în trei tipuri:

⁶ Dornseiff, F., *Das Problem des Bedeutungswandels* din *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 1958, p. 119-120.

⁷ *Observații asupra metodelor actuale de cercetare a vocabularului*, de W. Bahner, în LR, 1961, nr. 3, p. 10.

a) *naturale* (numele pomilor, animalelor, ale părților corpului, ale percepțiilor senzoriale ș.a.)

b) *artificiale* (numele gradelor militare, ale părților componente ale mecansimelor ș.a.)

c) *semi-artificiale* (terminologia vânătorilor și pescarilor, conceptele privind etica ș.a.)

O clasă semantică (*Bedeutungssystem*) se definește drept *organizare* (*Zusammenordnung*) a unui număr determinat de expresii dintr-un punct de vedere sau altul, adică din punctul de vedere al unei trăsături semantice oarecare, pe care el a numit-o *factor diferențial*. În opinia lui, factorii diferențiali nu au caracter logic, ci lingvistic, și, de aceea, trebuie extrași din limba însăși.

Astfel de factori sînt, de pildă, sensul de orientare (finalitate) propriu verbului *ersteigen* ‘a (se) urca pe munte, a (se) sui (pînă în vîrful unui munte), a (se) cățăra’, dar absent la verbul *steigen* ‘a urca, a coborî, a escalada, a (se) cățăra, a păși spre etc.’, sensul de repetiție omogenă, propriu verbelor *schwimmen* ‘a înota’ și *marschieren* ‘a mărșălui’, dar absent la verbul *gehen* ‘a merge’, sensul de durată, prezent în verbul *laufen* ‘a alerga, a fugi’, ca și alte sensuri ale modalităților de acțiune; apoi, sensul de ‘repede’ în *schnauben* ‘a gîfii, a respira repede’, ‘inegal’ în *schnarchen* ‘a sforăi, a respira inegal’, ‘prin aer’ în *fliegen* ‘a zbura, a se deplasa prin aer’, ‘pe (prin) apă’ în *schwimmen* ‘a înota, a pluti pe apă’, ‘de jos în sus’ în *ersteigen* etc.

În sensurile verbelor de mișcare, după cum precizează Meyer, intră, de regulă, o serie întregă de asemenea componente semantice (= factori diferențiali). Astfel, verbul *sinken* ‘a coborî’ include componentele: ‘pe direcția de sus în jos’, ‘încet’ și ‘egal’, verbul *fallen* ‘a cădea’ include componentele (= semele): ‘de sus în jos’, ‘repede’ și ‘egal’, în timp ce verbul *stürzen* ‘a se prăbuși’ – componentele: ‘de sus în jos’, ‘repede’ și ‘inegal’ etc.

Întrucît într-un cuvînt se includ mai mulți *factori diferențiali* (componente ale sensului) și întrucît, ca atare, astfel de cuvinte aparțin simultan la sisteme (clase semantice) diferite, aceste sisteme se pot intersecta. Sarcina semasiologiei, susține Meyer, constă tocmai, în primul rînd, în a stabili apartenența fiecărui cuvînt la un sistem sau altul și, în al doilea rînd, în a găsi factorul diferențial creator de sistem. Este, aici, anticiparea actualei metode de analiză semicică (sau componențială).

Leo Weisgerber, reprezentant al neo-humboldtianism-ului, încearcă un fel de sinteză între conceptele structuraliste de bază ale lui Ferdinand de Saussure și cele ale lui Humboldt.

Gramatica este împinsă pe un plan secund, locul prim ocupîndu-l lexicologia, ceea ce este caracteristic pentru toate curente culturale-civilizatorii în lingvistică. Sarcina primordială a acesteia constă în analiza semantică și lexicală, înțeleasă doar ca analiză a formei semantice a limbii date, condiționată de psihicul colectivității date.

Analiza vizată se poate realiza prin metoda comparației sincronice, cu structurile semantice ale altor limbi și ale societății, și diacronice, cu etapele de evoluție ale aceluiași sistem semantic. Ulterior, trebuie stabilit în ce fel faptele de limbă influențează modul de gândire și de acțiune al individului și al societății. Există, aici, și o condiționare, în planul formei externe a limbii, între realitate și vorbirea concretă.

În special în lucrarea sa *Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik* (Düsseldorf, 1962), L. Weisgerber a aprofundat teoria grupărilor lexico-semantice drept câmpuri lingvistice. Pentru el, sensul cuvântului nu este o unitate autonomă în calitate de component al câmpului, ci un component pur relațional, structural:

„Un câmp verbal trăiește ca un întreg (*als Ganzes*) și de aceea, pentru a afla sensul unui component aparte al lui, trebuie să ne reprezentăm întregul câmp și să găsim în structura lui locul componentului dat”⁸.

În opinia lui, unele sensuri ale câmpului nici nu au corespondențe în realitatea ontică. Astfel, pentru cuvântul *grau* (gri), în seria *weiss – grau – schwarz*, nu există un corelat în spectrul cromatic, el desemnând nuanțe intermediare între alb și negru; de aceea, cuvintele *weiss* (alb), *grau* (gri) și *schwarz* (negru) se limitează, semantic, unul pe altul. Tot așa, nu există în realitate nici diviziuni precum *buruieni – cereale – legume – fructe – roade* etc.; ele există numai în limbă și sînt determinate de rolul lor în viața oamenilor.

Asemenea fapte ar proba că segmentarea semantică a sistemului limbii nu este determinată de relațiile reale din realitatea obiectivă, ci de acele principii care există în limba însăși, în structura ei semantică (*Zwischenwelt*), identificată de autor cu sistemul de noțiuni. Fiecare popor își are propriile principii de segmentare a lumii exterioare, propria sa viziune asupra realității ambiante, ceea ce face ca sistemele semantice (respectiv, sistemele de noțiuni) ale diverselor limbi, ca și câmpurile care le constituie să nu coincidă. Aceste principii de organizare a fondului lexical pe câmpuri trebuie extrase din limba însăși. Alte căi pentru delimitarea câmpurilor semantice (el le numește *Wortfeld* și *Sprachfeld*), în opinia sa, nu există.

Weisgerber separă câmpurile lexicale (grupările lexico-semantice) de grupările tematice, obiectuale (*Sachgruppen*), discutate, printre alții, de către F. Dornseiff (*Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*, Berlin, 1965), deși remarca și dificultatea unei asemenea disocieri. Primele, afirma el, se corelează cu sistemul semantic al limbii (*Zwischenwelt*), celelalte, cu lumea exterioară (*Aussenwelt*). El subdivide câmpurile verbale în *unidimensionale*, a căror organizare depinde de un anumit punct de vedere, de un aspect, de o caracteristică (spre exemplu, seriile numerice, termenii de rudenie etc.) și *pluridimensionale*, bazate pe o pluralitate de puncte de vedere (spre exemplu, grupul verbelor cu sensul de bază, nuclear, de ‘a muri, a fi lipsit de viață’).

⁸ Weisgerber, Leo, *Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik*, Düsseldorf, 1962, p. 185.

Teoria câmpului a lui L. Weisgerber a fost apreciată contradictoriu, de unii, ca profundă, clară și utilă din punct de vedere practic, și, de alții, ca maximal abstractă și total neadecvată pentru studiul lexicului. Totuși, nu i se poate nega încercarea de studiere a conținutului concret al unităților limbii în interacțiunea lor funcțională, cu multe observații valoroase și subtile, chiar dacă rezultatele sînt umbrite de poziții teoretice preconceptuate.

Continuatorii lui Trier au mers în două direcții:

- L. Weisgerber, K. Reuning ș.a. au studiat relațiile paradigmatică între unitățile lexicale ale limbii, deci, câmpurile paradigmatică (de fapt, de acest gen sînt și câmpurile lui Trier)

- alții, ca W. Porzig, pe cele sintagmatică, deci, câmpurile sintagmatică.

Cu toate acestea, s-a practicat și se practică studiul claselor de cuvinte legate și paradigmatic, și sintagmatic, adică, al *câmpurilor combinate (complexe)*. Peste tot s-a încercat depășirea apriorismului logicist al lui Trier și construirea unor câmpuri semantice caracterizate prin trăsături lingvistice propriu-zise.

A. Câmpurile paradigmatică

Acestea includ, în funcție de autori, cele mai variate clase de unități lexicale, identice prin anumiți indici semantici, precum: ansambluri sau grupări lexico-semantice, sinonime și antonime, semanteme, paradigme lexical-formative și părți de vorbire.

Câmpurile verbale sînt tratate drept ansambluri sau grupări lexico-semantice de către L. Weisgerber, G. Ipsen, K. Reuning, E. Oksaar, S. Eman, F.P. Filin ș.a.

În optica lui F.P. Filin, ansamblurile lexico-semantice sînt grupări lexicale cu sensuri omogene corelative, reprezentînd un fenomen specific al limbii, determinat de evoluția istorică a acesteia. Întră aici sinonimele, antonimele și alte grupări de cuvinte avînd o comunitate de relații semantice, de pildă, grupuri ca *zi – noapte, amar – acru – dulce; gustos – negustos sau fără (de) gust; cu apetit – fără apetit; sătul – hrănit – flămînd; a lovi – a bate; luptă – bătălie – război* etc.

O varietate de ansambluri lexico-semantice o reprezintă grupările gen – specie. El separă de ansambluri familiile lexicale de cuvinte, clasele gramaticale, complexe sensurilor în cuvintele polisemantice și grupările tematice (cum ar fi, denumirile părților organismului uman, termenii pastorali etc.). Ultimele, în opinia sa, se intersectează cu ansamblurile lexico-semantice și, uneori, chiar coincid cu acestea.

Sinonimele și antonimele sînt și ele considerate varietăți ale câmpurilor semantice, în speță, ale ansamblurilor lexico-semantice. Primul care a interpretat sinonimele și antonimele drept câmpuri semantice a fost A. Jolles (*Antike Bedeutungsfelder*, 1934). Printre altele, el include la câmpurile sale (autorul preferă termenul de *grup semantic*) și structuri semantice de tipul *pater* ‘tata’ –

vios ‘fiu’. Și F.P. Filin considera sinonimele și antonimele drept varietăți ale ansamblurilor lexico-semantice⁹.

O definiție unanimă a sinonimelor nu există încă. Pentru unii, sinonimele sînt cuvinte (forme) identice printr-un sem lexical sau chiar gramatical (e accepția cea mai largă a sinonimiei), dar și cuvinte identice prin toate semele lexicale și gramaticale (e accepția cea mai restrînsă a sinonimiei). Între aceste două situații polare se întinde o scală foarte complexă a sinonimicității. Pentru cercetări practice se pare că e preferabilă cea de a doua abordare, adică e necesar ca toate semele să se repete ca invariantă în sensurile tuturor membrilor seriei sinonimice. Altfel spus, volumul și structura cîmpului semantic depinde de cum se va alege cuvîntul-semem drept identificator (nucleu, dominantă).

Și conceptul de antonim are un caracter relativ. Antonimele autentice nu sînt altceva decît clase semantice de cuvinte (forme lexicale) legate prin opoziții antonimice echipolente de tipul *a goni* ‘a se deplasa foarte iute, impetuos’ – *a se tîrî* ‘a se deplasa foarte încet, cu greu’. Astfel, unele și aceleași cuvinte pot fi, simultan, și sinonime, și antonime.

Unii lingviști (de pildă, A. Rudskoger, *Fair, foul, nice, proper. A contribution to the study of polysemy*, Göteborg, 1952) au folosit termenul de *semantem* pentru a defini ansamblurile (complexele) de sensuri legate între ele în interiorul unui cuvînt polisemic, altfel spus, conținutul global al lexemului (formei lexicale). Întrucît sememele care alcătuiesc un semantem au, de regulă, seme comune, și ele pot fi privite drept cîmpuri semantice. Rudskoger accentuează faptul că, alături de *cîmpurile noționale* (respectiv, sensurile cuvîntului polisemantic) există *sfere noționale*, adică ansamblurile (clasele) de sensuri ale lui, apropiate între ele.

Paradigmele lexical-formative au fost cercetate pentru prima dată de P. Guiraud (*La sémantique*, Paris, 1964) în plan istorico-etimologic, iar de M. Konradt-Hicking (*Wortfeld der Bedeutungsfeld*, 1956), în plan sincronic.

La P. Guiraud, un cîmp morfo-semantic este *complexul de relații dintre forme și sensuri, format de un ansamblu de cuvinte*, iar la Konradt-Hicking, cîmpul verbal este o clasă de cuvinte compuse, avînd în comun semantica și fonia componentelor ei (spre exemplu, *Eulennest* ‘cuib de bufniță’, *Eulenhaugen* ‘ochi de bufniță’ și altele similare).

E de observat că despre cîmpurile paradigmaticale lexical-derivative se poate vorbi numai cu referire la o singură parte de vorbire, de pildă, substantivele cu sensul de ‘acțiune’ sau ‘stare’, substantivele cu sensul de ‘persoană’ etc. În ce privește derivația lexicală sintactică (numită de unii *conversiune*), cîmpurile semantice legate de ea au caracter sintagmatic, nu paradigmatic.

În concepția lingvistului rus O.P. Sunik (*Teoria generală a părților de vorbire*, 1966), părțile de vorbire sînt și ele cîmpuri paradigmaticale, adică clase

⁹ Cf. Lobiuc, Ioan, *op. cit.*

semantico-gramaticale de cuvinte, identice prin semele sintagmatice de obiectualitate, atributivitate, predicativitate etc. Întrucât la baza identității acestor clase se află semele sintagmatice și pozițiile sintactice corespunzătoare lor, ele sînt numite, pe drept cuvînt, și clase sintactice (de pildă, Ch.C. Fries, *The Structure of English*, New York, 1952).

Fiind cele mai generale clase semantico-sintactice de cuvinte, părțile de vorbire cunosc o dublă viziune internă:

- pe de o parte, ele se subîmpart în subclase (numite câmpuri gramatical-lexicale) ca substantive animate și inanimate, adjective calitative și relative, verbe de acțiune și de stare etc.

- pe de altă parte, în clase de forme lexicale (câmpuri gramaticale specifice fiecărei părți de vorbire) reunite prin sensuri (categorii) gramaticale invariante de caz, număr, persoană, timp, mod etc.

Se știe că unul și același sens (*categorie noțională*, așa cum apare la O. Jespersen, în *Philosophy of Grammar*, 1924) poate fi exprimat în una și aceeași limbă prin mijloace și lexicale, și gramaticale. În acest caz, avem de a face cu câmpuri noționale (funcțional-semantică). De clase de cuvinte și forme lexicale semantice (după modul de expresie – lexicală, gramaticală sau lexico-gramaticală) trebuie deosebite clasele formal-gramaticale, de pildă, adjectivele și adverbele în opozițiile lor reciproce sau prepozițiile și conjuncțiile, tipurile de flexiune (declinare) la substantive, tipurile de flexiune (conjugare) la verbe etc., căci ultimele nu se definesc prin mărci semantice, ci prin mărci pur formale.

B. Câmpurile sintagmatice

Clasele de cuvinte care sînt strîns legate prin întrebuintare, dar nu apar nicodată în aceeași poziție sintactică, pot fi numite *câmpuri sintagmatico-semantică*. Primul care s-a preocupat de ele a fost W. Porzig (*Wesenhaft Bedeutungsbeziehungen*, 1934). Printre altele, el a atras atenția supra corelațiilor condiționate semantic dintre cuvinte ca *wiehern* ‘a necheza’ – *Pferd* ‘cal’, *bellen* ‘a lătra’ – *Hund* ‘cîine’, *blühen* ‘a înflori’ – *Pflanze* ‘plantă’, *gehen* ‘a merge’ – *Füsse* ‘picior’, *blond* ‘blond’ – *Haar* ‘păr’ etc., care reunesc (prin presupunere) în ele un verb și un substantiv cu sensul de subiect (agent) al acțiunii, un verb și un substantiv cu sensul (= funcția, valoarea) de obiect al acțiunii, alteleori cu sensul de instrument al acțiunii, un adjectiv și un substantiv etc.

Această teorie a câmpului a fost dezvoltată ulterior de G. Müller (*Wortfeld und Sprachfeld*, Berlin, 1957): prin *Wortfeld* el înțelege *câmpul noțional*, iar prin *Sprachfeld*, *câmpul sintactic*, adică o serie de cuvinte (forme lexicale) reunite pe baza unui sens sintactic (a sensului unui raport sintactic).

Câmpurile sintagmatice ale lui W. Porzig sînt justificate intuitiv de către orice vorbitor, în sensul că verbul *a apuca* implică, în mod tradițional, substantivul *mînă*, verbul *a miși* implică, în mod necesar, substantivul *ochii* etc.

De menționat că asemenea cercetări au generat, în multe țări, cercetări privind dezvăluirea structurii semantice de profunzime a limbii. Într-adevăr, din însuși faptul existenței câmpurilor lexico-semantice rezultă că lexemele în limbă sînt „predispuse” să se combine unul cu altul nu oricum, ci numai într-un mod sau altul. Predispoziția și faptele de combinare se numesc, cum se știe, combinabilitate (combinatorică), admițînd generalizare de tipuri. Cel mai puternic tip lexical de combinatorică este cel care decurge din câmpurile lui Porzig. În cazul lor, apariția în lanțul discursiv a unui verb sau adjectiv prezice apariția unui substantiv corespunzător [„Nu mijii... (ochii)”; „Nu pot mușca cu acest... (dinte)” etc.]¹⁰.

Un alt tip de concatenație îl oferă cazurile cînd în sensul cuvîntului nu există nici o marcă care să ceară combinarea lui cu un anume cuvînt, și nu cu un altul; însă, ambele cuvinte s-au „împletit” atît de mult încît au creat o îmbinare frazeologică: *cîmpii* („a bate cîmpii”); *taclale* („a sta la taclale”); *torențială* („ploaie torențială”).

Din punct de vedere practic, cel mai important tip îl reprezintă sintagmele după forța medie de selectivitate și de combinabilitate a lor: cu lexemul *examen* se asociază *a da*, dar și *a promova*, ori *a rata*, *a pierde* etc.; cu *măsură* – verbele *a lua*, *a întreprinde*, *a iniția*, *a realiza* etc.; cu *înfrîngere* – *a suferi*, *a cauza*; cu *victorie* – *a obține* etc. Trebuie menționat, de asemenea, că ansamblul faptelor de combinare reprezintă *distribuția* (fie parțială, fie totală).

Reflectînd grupările reale de cuvinte după proprietățile lor combinatorii, câmpurile sintagmatice ale lui W. Porzig și G. Müller au stimulat numeroase cercetări privind combinabilitatea lexicală și gramaticală a cuvintelor.

Pe de o parte, cuvintele se reunesc în *sintagmă* (*cîmp sintagmatic*) doar pe baza comunității semelor sintagmatice, adică a combinabilității semantice. La astfel de sintagme semantice intră, de exemplu, după cum sublinia și O. Jespersen, cele mai abstracte grupări de tipul „subiect + predicat”, „subiect + predicat + obiect”, „subiect + atribut”, „predicat + atribut”, dar și grupări mai puțin abstracte de tipul „verb cu sens comportamental + subiect de comportament + aprecierea comportamentului” ș.a. Din acest punct de vedere, un adjectiv ca *negru* sau *corbiu* ‘ca pana corbului’ și substantivul *palton* țin de același cîmp sintagmatic, întrucît semantic (dar nu și lexical) ele se combină unul cu altul.

Pe de altă parte, cuvintele se reunesc în sintagme nu numai în virtutea comunității semelor lor sintagmatice (a combinabilității semantice), ci și în virtutea proprietăților de valență normative ale lor (adică, a combinabilității lexicale și gramaticale). La astfel de sintagme aparțin, de exemplu, grupările de tipul „substantiv + adjectiv”, „verb + adverb”, sau de tipul *a necheza* + *cal*, *blond* + *păr* etc.

Grupările din primul tip reprezintă câmpuri semantice sintagmatice, cele din al doilea, câmpuri sintagmatice formale sau normative. Întrucît la baza ambelor

¹⁰ Cf. Lobiuc, Ioan, *op. cit.*

tipuri se află sintagmele (semantice sau gramaticale, formale), structura lor este determinată de valențele membrilor sintagmei.

C. Câmpurile complexe

Acest tip de câmpuri rezultă din îmbinarea câmpurilor semantice paradigmatică și sintagmatică. Astfel de câmpuri sînt, bunăoară, seriile lexicale derivate care includ cuvinte din diverse părți de vorbire împreună cu corelativul lor paradigmatic (de exemplu, „Profesorul/ Învățătorul... îl instruește/ învață... pe elev/ student...”), părți de vorbire neomogene ca sens invariant dintr-un grup lexico-semantic (de exemplu, *cuvînt – vorbire – a vorbi, a povesti...*) ș.a. Luate în ansamblu, ne aflăm în fața unor câmpuri semantice complexe în toate cazurile în care pozițiile unei sintagme abstracte se ocupă nu de sememe concrete, ci de clasele paradigmatică ale lor (= câmpurile paradigmatică)¹¹.

Un alt tip de clasificare tipologică găsim la Eugen Coșeriu, care pleacă în lucrarea sa intitulată *Lexematica* de la o altă definiție a câmpului:

„*Cîmpul lexical este o structură paradigmatică care constă din unități lexicale („lexeme”) care își împart o zonă de semnificație comună și care se află întreolaltă în opoziție nemijlocită*”¹².

Cîmpul lexical și clasa lexicală sînt considerate structuri paradigmatică „primare”, astfel definirea lor nu presupune alte structuri lexicale deja date. *Cîmpul lexical* este, deci, în cadrul lexicului, structura paradigmatică prin excelență. Această opoziție nemijlocită de care vorbea Coșeriu constă în faptul că lexemele se află în opoziție imediată unele cu celelalte, cu precizarea că opoziția „imediată” se poate stabili între o arhiunitate („arhilexem”), exprimată sau nu, și o unitate, sau între arhiunități. Se poate concluziona că un *cîmp* poate fi inclus în alt *cîmp*. *Clasa lexicală* e o clasă de lexeme care sînt legate de un „clase” adică de o trăsătură distinctivă comună care funcționează într-o întreagă categorie gramaticală.

E. Coșeriu introduce conceptul de *dimensiune* de care leagă modul de configurare al câmpurilor lexicale. Numărul *dimensiunilor semantice* determină felul în care lexemele se combină în interiorul paradigmelor. Se cere făcută precizarea că în semantica structurală actuală pentru a numi această noțiune se folosește numele de *criteriu semantic*:

„*O dimensiune este punctul de vedere sau criteriul unei opoziții date oarecare, adică, în cazul unei opoziții lexematice, proprietatea semantică vizată de această opoziție: conținutul în raport cu care se stabilește și care, de altfel,*

¹¹ Cf. Lobiuc, Ioan, *op. cit.*

¹² Coșeriu, Eugen, *Lexematica*, în culeg. *Lingvistica modernă în texte*, Editura Științifică, București, 1981, p. 35.

există – în limba respectivă – numai în virtutea faptului că o opoziție se raportează la el, că este suportul implicit al unei distincții funcționale”¹³.

O primă distincție ce se bazează pe numărul de dimensiuni care funcționează în câmpuri ar fi între câmpurile *unidimensionale* și cele *pluridimensionale*. În timp ce câmpurile *unidimensionale* (incluzând trei subtipuri, respectiv *antonimice*, *graduale* și *seriale*) sînt analoge categoriilor simple ale gramaticii, câmpurile *pluridimensionale* (incluzând două clase, respectiv *bidimensionale* și *multidimensionale*) sînt analoge categoriilor gramaticale complexe.

Câmpurile *antonimice* sînt foarte numeroase în lexicul structurat al limbilor, în special în domeniul adjectivelor și în cel al verbelor, câmpurile *graduale*, destul de rare, se concretizează adesea prin câmpuri terminologice, iar câmpurile *seriale* (*ordinale* sau *non-ordinale*) se concretizează aproape întotdeauna în terminologii.

Această distincție se bazează tot pe natura opozițiilor: în cazul câmpurilor *ordinale* (acestea sînt serii închise, vide semantic, lexemele care fac parte din ele fiind aranjate într-o ordine fixă) opozițiile sînt de natură „relațională”, în cazul celor *non-ordinale* (acestea sînt serii neordonate, deschise, cu posibilitatea infinită de a adăuga lexeme noi), de natură „substantivală”.

Câmpurile *bidimensionale* se împart, la rîndul lor, în câmpuri *corelative* și *non-corelative*; în cazul câmpurilor *corelative* cele două dimensiuni se încrucișează, formînd fascicule de corelații (fascicule cu patru termeni rezultă în urma a două opoziții „polare”, a unei opoziții „antonimice” cu opoziție „sinonimică”), în cazul celor *non-corelative* cele două dimensiuni sînt paralele sau învecinate și astfel nu se formează corelații (cele două secțiuni distincte sînt legate de o opoziție „antonimică” sau de una „sinonimică”).

Câmpurile *multidimensionale* se împart, la rîndul lor, în câmpuri *ierarhizante* (în care dimensiunile se aplică succesiv) și *selective* (în care dimensiunile funcționează simultan). În câmpurile *ierarhizante* (*corelative* și *non-corelative*) există un arhilexem (exprimat sau nu) și, în interiorul lui, distincții succesive, adică, și între termenii deja distinși, cu arhilexeme secundare, în așa fel încît trăsăturile distinctive care funcționează la un nivel inferior sînt „indiferente” în raport cu dimensiunile la nivel superior. În câmpurile *selective* (*simple* și *compuse*) toate distincțiile sînt utilizate în același timp așa încît nu există trăsături distinctive „indiferente”.

Câmpurile *ierarhizante* sînt *corelative* dacă aceleași distincții sînt făcute „paralel” în ramurile lor opuse, în timp ce în cele *non-corelative* trăsăturile distinctive ale unei opoziții oarecare sînt „indiferente” față de toți termenii celorlalte ramuri ale câmpului.

Câmpurile *selective simple* sînt cele cu un singur arhilexem, în timp ce câmpurile *selective compuse* sînt cele cu mai multe arhilexeme care se întrepătrund. În interiorul acestora din urmă, trăsăturile distinctive ale unui lexem

¹³ Coșeriu, Eugen, *Către o tipologie a câmpurilor lexicale*, în culeg. *Lingvistica modernă în texte*, Editura Științifică, București, 1981, p. 45.

nu sînt „indiferente” în interiorul aceluiași arhilexem, dar pot fi indiferente în raport cu alte arhilexeme. Trebuie avut în vedere faptul că toate aceste tipuri nu se găsesc întotdeauna în limbă „în stare pură”, ele putînd fi incluse, după cum am mai menționat, în alte câmpuri.

O a doua tipologie a câmpurilor este în funcție de sensul lor obiectiv și se bazează pe tipurile „ontice” de opoziții din care sînt constituite. Distincția ar fi între opozițiile *substantive* (termenii opoziției sînt noțiuni „substantive”) și opozițiile *relaționale* (termenii opoziției sînt noțiuni „relaționale”). Astfel câmpurile lexicale pot fi clasificate în câmpuri *substantive* și *relaționale*.

Câmpurile *relaționale* prezintă două subdiviziuni: câmpurile *poziționale* (lexemele desemnează numai poziția pe care „designatum-ul” o ocupă în raport cu un punct de orientare în timp, în spațiu sau într-o serie fixă) și cele *non-poziționale* („designatum-ul” poate fi desemnat, în cadrul unor relații „reale”, prin raport cu toate relațiile din care el însuși face parte).

În vederea unei noi distincții, E. Coșeriu introduce alte două concepte, respectiv, *regularitatea* și *recursivitatea*.

„Regularitatea este relația constantă între raporturile de conținut și raporturile de expresie, adică «motivarea analogică» a expresiei prin conținut, fapt bine cunoscut în cele mai multe paradigme gramaticale. Recursivitatea este reluarea expresiei unei anumite zone a unei paradigme într-o altă zonă, cu distincții ulterioare, ale aceleiași paradigme”¹⁴.

Câmpurile pot fi clasificate, în cele din urmă, după expresia lor, folosind drept criterii *regularitatea* și *recursivitatea*. Astfel, din punctul de vedere al regularității, avem câmpuri *regulate* și câmpuri *neregulate*. Cu toate că cel mai adesea ne întîlnim cu câmpuri lexicale *neregulate*, acestea prezintă, totuși, corelații și secțiuni regulate (de pildă, în câmpul numelor de rudenie, corelația ‘sex’ este destul de des exprimată prin genul gramatical ‘regulat’). Din punctul de vedere al recursivității, avem câmpuri *continue* (sau *omogene*) și câmpuri *recursive* (sau *omoloage*). Cazul cel mai frecvent îl constituie câmpurile *continue*, în care nu există recursivitate. În cele *recursive*, aceiași termeni sînt reluați în cadrul mai multor distincții.

I.2. În lingvistica românească

Stabilindu-și punctul de pornire în concepția lui Eugen Coșeriu, *cîmpul* a început să fie înțeles ca o clasă paradigmatică (în sens larg), accepție care a fost adoptată de unii lingviști români, printre care se numără Ion Coteanu, Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu ș.a. Se impune astfel necesitatea clarificării conceptului de *paradigmă* în interiorul domeniului semantico-lexical și, în aceleași timp, raportarea lui la conceptul de *sintagmă*:

Termenul *paradigmă* presupune în primul rînd *reunirea diverselor elemente de limbă pe baza principiului asemănării și deosebirii lor, fie luîndu-se în*

¹⁴ Coșeriu, Eugen, *ibidem*, p. 61.

*considerație numai asemănarea, fie atît ea, cît și deosebirea*¹⁵. Reiese, astfel, că o *paradigmă* este o clasă de elemente care au rezultat dintr-o asociere de idei. Aspectul concret, volumul și calitatea claselor astfel obținute depind de ideea care dă naștere ordonării:

„Termenul *sintagmă* presupune combinarea într-un enunț a cel puțin două elemente de limbă care trebuie să se succedă. Din punct de vedere semantic, *sintagma* reprezintă foarte adesea o unitate de înțeles”¹⁶. Sintagma este obligatoriu lineară, pe cînd paradigma este o grupare, o clasă, de unde deducem că într-o sintagmă nu pot figura niciodată toate elementele unei paradigme. Raportul dintre *paradigmă* și *sintagmă* poate fi imaginat prin intersecția unei drepte orizontale (*sintagma*) cu un punct în care intervine un element al paradigmei și care constituie locul unde un termen al paradigmei se integrează în sintagmă.

Analiza concretă a unor cîmpuri din limba română a demonstrat că un *cîmp* (înțeles ca o clasă paradigmatică în sens larg) prezintă diferite grade de complexitate structurală (în funcție de clasele paradigmatică în sens restrîns care îl alcătuiesc). O contribuție importantă în acest domeniu a fost adusă de Angela Bidu-Vrânceanu, care propune și o tipologie a *cîmpurilor*, prezentate de la simplu la complex. După cum am mai menționat, ea propune termenul de (*sub*)*ansamblu lexico-semantic* a cărui definiție trebuie să pornească de la raportul stabilit de aceasta cu *cîmpul* (lexical sau semantic). „Pe baza criteriului *ramificării* și, implicit, al *subordonării* claselor paradigmatică (impuse de natura semelor comune), într-un *cîmp* înțeles în sens larg se stabilește o *modelare semantică mai complexă* decît la celelalte nivele de analiză”¹⁷.

O primă distincție este stabilită între *cîmpul monoparadigmatic* și cel *poliparadigmatic*. În timp ce *cîmpul monoparadigmatic* se realizează printr-o singură paradigmă (un exemplu în acest sens este **cîmpul denumirilor de locuințe**), *cîmpul poliparadigmatic* este realizat prin suma sau reuniunea unor paradigme (în cadrul lui există două tipuri de seme comune: unele cu caracter foarte general, comune tuturor membrilor cîmpului și unele mai puțin generale, comune numai termenilor unei paradigme). În interiorul acestuia din urmă se delimitează între cîmpuri poliparadigmatice *omogene* (în cadrul lor opozițiile semantice sînt repetabile și pot fi exprimate prin aceleași seme variabile) și *neomogene* (în cadrul lor semele variabile distinctive sînt mai mult sau mai puțin diferite de la o paradigmă la alta).

În limba română, **cîmpul termenilor cromatici** exemplifică *cîmpul poliparadigmatic omogen*, care este, din punct de vedere cantitativ, cel mai bogat

¹⁵ Coteanu, Ion, ș.a. *Limba română contemporană. Vocabularul*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, p. 42.

¹⁶ Coteanu, Ion ș.a., *op. cit.*, p. 42-43.

¹⁷ Bidu-Vrânceanu, Angela, *Modele de structurare semantică. Cu aplicații la limba română*, Editura Facla, Timișoara, 1984, p. 165. Cf. A. Bidu-Vrânceanu et alii, *Dicționar de științe ale limbii*, ed. a II-a, Editura Nemira, București, 2005, s.v. *cîmp* etc.

câmp și care este organizat de semele comune /apreciere/, /vizuală/, /cromatică/. **Câmpul numelor de rudenie** (organizat de semele comune /relație/ /de rudenie/) și cel al **denumirilor de instituții** (organizat de semele comune /loc construit/ /cu destinație publică/) sînt considerate, pe baza analizelor din vocabularul limbii române contemporane efectuate pînă acum, *câmpuri poliparadigmatice neomogene*.

O a doua distincție este stabilită între *câmp* (înțeles ca *(sub)ansamblu*) și *supraansamblu*. Acesta din urmă este reprezentat de suma sau reuniunea a două sau mai multe *câmpuri*, dintre care, cel puțin unul este *poliparadigmatic*. Un exemplu în acest sens îl constituie reuniunea **câmpului denumirilor animalelor domestice** cu cel al **denumirilor animalelor sălbatice**. Primul sem, și anume /animal/, este comun tuturor termenilor din aceste două câmpuri, în timp ce al doilea, și anume /domestic/, este comun numai termenilor primului câmp, definindu-și valoarea semantică numai în opoziție cu semul /sălbatic/ sau /non-domestic/.

Tipologia *câmpurilor* ca o modalitate de a reține atît trăsăturile generale, cît și pe cele specifice de la un caz la altul este, deci, o posibilitate de a crea o privire de ansamblu asupra vocabularului unei limbi, în speță a limbii române. În etapa actuală a cercetării câmpurilor, orice tipologie are un caracter provizoriu și fiecare modalitate de cercetare poate contribui la mai buna cunoaștere a ansamblului¹⁸.

Bibliografie

- Bahner, W., *Observații asupra metodelor actuale de cercetare a vocabularului*, în LR, 1961, nr. 3.
Bidu-Vrânceanu, Angela, *Modele de structurare semantică. Cu aplicații la limba română*, Editura Facla, Timișoara, 1984.
Bidu-Vrânceanu, Angela, Călărășu, Cristina, Ionescu-Ruxândoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București, 2005.
Coșeriu, Eugen, *Lexematica*, în culeg. *Lingvistica modernă în texte*, Editura Științifică, București, 1981.
Coșeriu, Eugen, *Către o tipologie a câmpurilor lexicale*, în culeg. *Lingvistica modernă în texte*, Editura Științifică, București, 1981.
Coteanu, Ion (coord.), *Limba română contemporană. Vocabularul*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985.
Dornseiff, F., *Das Problem des Bedeutungswandels* din *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 1958.
Lobiuc, Ioan, *Câmpul lexical-semantic al noțiunii „pace” în limba română* (I), în *Probleme actuale de lingvistică română*, Chișinău, 2000.
Lobiuc, Ioan, *Semantică lexicală*, curs dactilo, Iași, 2003-2004.
Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingvistică generală*, trad. rom., Editura Cuvîntul Nostru, Suceava, 1996-1998.
Trier, Jost, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg, 1931.
Weisgerber, Leo, *Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik*, Düsseldorf, 1962.

(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)

¹⁸ Cf. I. Lobiuc, *Câmpul lexical-semantic al noțiunii „pace” în limba română* (I), în *Probleme actuale de lingvistică română*, Chișinău, 2000, p. 127-137.